

COVID-19 PANDEMİSİNİN AVRUPA BİRLİĞİ ÇEVRE POLİTİKALARINA YANSIMALAR¹

Makale Gönderim Tarihi: 08.06.2022
Makale Kabul Tarihi : 13.07.2022

Önerilen Atıf Gösterimi : Görkem, H.(2022). Covid-19 Pandemisinin Avrupa Birliği Çevre Politikalarına Yansımaları, Uluslararası Sosyal, Siyasal ve Mali Araştırmalar Dergisi (USSMAD), C:2 S:1 , 74-90.

Hilal GÖRKEM²

Özet

Bu çalışmada uluslararası çevre politikasının önemli aktörlerinden biri olan Avrupa Birliği (AB) odak noktası olarak seçilmiştir. Covid-19 pandemiden AB çevre politikalarının ne yönde etkilendiğinin ortaya konması amaçlanmaktadır. Cevaplanmak istenen temel soru, Covid-19'la mücadelede ve pandeminin ekonomik etkilerine odaklanmanın AB çevre politikalarının ertelenmesine ya da göz ardı edilmesine yol açıp yol açmadığıdır. AB'nin bu süreçte uzun vadeli taahhütlerine sadık kalıp kalmadığı ise cevaplanmak istenen bir diğer sorudur. Bu amaçla öncelikle pandeminin ilk aylarından itibaren AB nezdinde alınan önlemlerin ve kabul edilen üst politika belgelerinin çevre politikasıyla bağlantısı ele alınmıştır. Pandeminin yarattığı ekonomik tahribatın giderilmesine ilişkin alınan önlemlerde ve mali destek paketlerinde iklim hedefleriyle uyumlu yeşil iyileşmenin AB'de bir politika tercihi olarak kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca pandemi döneminde çevre politikasına ilişkin atılan adımlar ve yapılan yasal düzenlemeler AB'nin uzun vadeli taahhütleri konusunda kararlı olduğunu göstermektedir. Avrupa Komisyonu'nun 2019-2024 dönemi için belirlediği 6 öncelik arasında yer alan Avrupa Yeşil Mutabakatı kapsamındaki çalışmalar devam etmektedir.

Anahtar sözcükler: Avrupa Birliği, Çevre Politikası, Covid-19, Yeşil İyileşme

Jel Kodları: Q01, Q50, Q58

REFLECTIONS OF THE COVID-19 PANDEMIC TO THE ENVIRONMENTAL POLICIES OF THE EUROPEAN UNION

Abstract

In this study, the European Union (EU), one of the important actors of international environmental policy, is chosen as the focal point. It is aimed to reveal how the EU's environmental policies are affected by the Covid-19 pandemic. The key question to be answered is whether the focus on tackling Covid-19 and the economic impact of the pandemic has led to the delay or disregard of EU's environmental policies. Whether the EU sticks to its long-term commitments in this process is another question to be answered. For this purpose, first of all, the connection of the measures taken by the EU and the accepted policy papers from the first months of the pandemic with the environmental policy has been discussed. It is seen that green

¹ Bu çalışma 24-26 Haziran 2021 tarihleri arasında düzenlenen 12. International Conference on Political Economy'de (ICOPEC2021) sunulan ve özet bildiri olarak yayınlanan "Effects of The COVID-19 Pandemic on Environmental Policies: Change or Transformation?" adlı çalışmanın güncellenmiş ve genişletilmiş halidir.

² Dr.Öğr.Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İİBF Maliye Bölümü, hilalgorkem@comu.edu.tr, 0000-0002-9884-1179

recovery in line with climate targets is used as a policy choice in the EU for the measures taken to recover the economic damage caused by the pandemic and in the financial support packages. In addition, the steps taken and legal regulations regarding environmental policy during the pandemic period show that the EU is committed to its long-term commitments. The EU's actions continue within the scope of the European Green Deal, which is among the 6 priorities determined by the European Commission for the period 2019-2024.

Keywords: European Union, Environmental Policy, Covid-19, Green Recovery

Jel Codes: Q01, Q50, Q58

GİRİŞ

Covid-19 pandemisinin patlak vermesi ile dünya alarına geçmiş ve özellikle pandeminin yoğun olduğu ülkelerde adeta bir ölüm kalım savaşı yaşanmaya başlanmıştır. Böyle bir ortamda sağlık hizmetleri 21.yüzyılda hiç olmadığı kadar önem kazanmış, hayatın olağan akışı bir anda değişmiştir. Günlük hayattaki pek çok rutin sürdürülemez olmuştur. Sağlık tek öncelik haline gelmiş, kısıtlamalarla birlikte hizmetlerde aksamalar olmuş, iş planları değişmiştir. Sağlık krizi beraberinde toplumsal yaşam ve ekonomi üzerinde büyük tahribatlar meydana getirmiştir.

Covid-19 pandemisi maske, siperlik, eldiven gibi kişisel koruyucu ekipmanları günlük hayatımıza sokmuş, ayrıca tek kullanımlık plastik ürünlerin kullanımını arttırmıştır. 2020’de dünya çapında aylık 129 milyar maske ve 65 milyar eldiven kullanıldığı tahmin edilmektedir (Prata vd., 2020: 7760). Parashar ve Hait (2021:1), kişisel koruyucu ekipmanları ile ambalaj malzemelerinin yaygın ve artan kullanımının “dünya çapında plastik pandemisi”ne neden olduğunu öne sürmüşlerdir. Fadare ve Okoffo (2020:3) “plastik kirliliğinin bir sonraki dünya salgını olabileceğine” dikkat çekmişlerdir. Covid-19 pandemisi tıbbi atık artışı, dezenfektan maddelerinin kullanımının yarattığı ekolojik risk gibi çevre üzerinde yarattığı olumsuz etkilere rağmen özellikle kapanma önlemlerinin alındığı dönemlerde hava ve yüzey suyu kalitesinde artış, enerji tüketimi ve sera gazı emisyonlarında azalma, ormansızlaşmada azalma gibi bazı olumlu etkiler de yaratmıştır (Silva vd., 2021:3).

Covid 19’un özellikle hava kirliliği ve hava kalitesi üzerindeki etkilerine ilişkin literatürde çok sayıda çalışma yapılmıştır. Sikarwar ve Rani (2021) Hindistan, Delhi’de kapanma döneminde hava kirliliğine neden olan maddelerin %70 ila %93 oranında azaldığını; Dang ve Trinh (2020), 178 ülkeye ait hava kalitesi verilerini inceledikleri çalışmalarında, kapanma dönemlerinin küresel hava kirliliğini azaltarak hava kalitesini yükselttiğini ortaya koymuşlardır. Sicard vd. (2020), 4 Avrupa şehri (Nice, Roma, Valencia ve Turin) ile Çin’in Wuhan şehrini karşılaştırdıkları çalışmalarında kapanma döneminde NO_x (azot oksit) ve PM (partikül madde) düzeylerinde düşüş kaydedilirken, O₃ (ozon) konsantrasyonlarında artış olduğu sonucuna varmışlardır. Ekvador’un başkenti Quito’da karantina politikalarının hava kalitesi üzerindeki etkisini inceleyen Zambrano-Monserrate ve Ruano (2020) da benzer bulgulara ulaşmışlardır. Zangari vd. (2020) ise literatürdeki yaygın bulguların aksine bir sonuç elde ederek New York’taki hava kalitesinde 2015-2019 dönemine göre önemli bir farklılık olmadığı sonucuna varmışlardır.

Başta hava kalitesi olmak üzere çevre üzerinde görülen iyileşmeler, Covid-19 öncesi toplumsal ve ekonomik yaşamın işleyişinin daha çok sorgulanmasına sebep olmuştur. Özellikle kısıtlama tedbirlerinin uygulandığı kapanma dönemlerinde tüketim kalıpları ve hayat tarzının

değişmesiyle görülen bu çevresel iyileşmelerin geçici olacağı açıktı. Bu durumda çevresel iyileşmenin devam edebilmesi için atılması gereken bazı adımlar ve uygulanması gereken politikalar olduğu daha anlaşılır hale gelmiştir. Bu noktada Covid-19 pandemisinin ekonomide yarattığı büyük tahribatı gidermek için alınması gereken mali önlemlerin bir taraftan çevresel kazanımları destekleyebilecek şekilde tasarlanması gündeme gelmiştir. Krizden çıkışta kullanılacak politika seçimlerinin uzun vadeli iklim hedefleriyle uyumlu şekilde yapılmasına dikkat çeken Birleşmiş Milletler, IMF, OECD gibi uluslararası politikanın öne çıkan aktörleri bu süreçte yeşil iyileşme çağrısında bulunmuşlardır.

Covid-19 pandemisinin Avrupa Birliği (AB) çevre politikaları üzerinde yol açtığı etkileri ortaya koymayı amaçlayan çalışmada şu sorulara cevap aranmaktadır: (1) Avrupa Birliği, pandemi sürecinde sadece Covid-19’la mücadeleye mi odaklanmıştır? (2) Covid-19 pandemisi sona erene kadar çevre politikaları askıya mı alınmıştır? (3) Sağlık sistemi ve ekonomi üzerindeki tahribata odaklanılması çevre politika uygulamalarının ertelenmesine yol açmış mıdır? (4) AB çevreyle ilgili uzun vadeli taahhütlerine sadık kalmakta mıdır?

Çalışmanın ilk bölümünde pandemi döneminde Avrupa Birliği’ndeki politika yapıcılarının çevre politikaları konusundaki söylemleri ve Covid-19’un etkileri ile mücadelede kabul edilen politika metinleri ile paketlerdeki yeşil iyileşme unsurları incelenmiştir. İkinci bölümde bir yeşil iyileşme aracı olarak nitelendirilebilecek olan Yeni Nesil AB’ye (NextGeneration EU) daha yakından bakılmış, fonların dağılımı ve üye ülkelere İyileşme ve Dayanıklılık Aracı (Recovery and Resilience Facility) kapsamında verilen destekler ortaya konmuştur. Üçüncü bölümde pandemi döneminde Avrupa Birliği’nde çevre politikaları konusundaki ana gelişmeler, yapılan yasal düzenlemeler ve alınan kararlar bağlamında incelenmiştir.

1. PANDEMİNİN İLK DÖNEMLERİ: YEŞİL İYİLEŞME ÇAĞRISI

Covid-19 pandemisinin patlak vermesiyle ülkelerin önceliği bu pandemiyle mücadele edip, kontrol altına almaktı. Covid-19 pandemisinin yayıldığı ilk aylarda dünya genelinde olduğu gibi Avrupa Birliği de pandemi ile mücadeleye odaklanmıştır. Sağlık dışındaki politika alanlarındaki çalışmaların ikinci planda kalmasıyla birlikte, Avrupa Birliği’nde pandemi ile mücadeleye öncelik verilmesi, çevreye yönelik hedef ve adımların geçici olarak askıya alınması ya da ertelenmesi yönünde bazı tartışmalar çıkmıştır. Örneğin, 16 Mart 2020’de Çek Başbakanı Andrej Babis Yeşil Mutabakat’tan vazgeçilmesi gerektiğini savunurken, bu fikri destekleyen Polonya Devlet Varlıkları Bakan Yardımcısı Janusz Kowalski ise Emisyon Ticaret Sistemi’nin kaldırılması yahut kendi ülkesinin muaf tutulması gerektiğini ifade etmiştir (Erbach, 2020:5). Ancak bu öneriler genel kabul görmemiş ve çeşitli AB aktörleri tarafından bu süreçte çevre sorunları ile mücadele ve iklim değişikliği hedeflerinden vazgeçilmediği vurgulanmıştır.

Avrupa Yeşil Mutabakatı AB Komisyonu sözcüsü Vivian Loonela, 17 Mart 2020’de Yeşil Mutabakat kapsamındaki çalışmaların seyrine ilişkin basın mensuplarına yaptığı açıklamada şöyle demiştir: “*Yeşil Mutabakat üzerindeki uzun vadeli çalışmalar, korona virüs yangınıyla mücadeleye paralel şekilde sürdürülürken, aynı zamanda önceliklerden biri olmaya da devam ediyor.*” (Simon, 2020). Böylece Vivian Loonela, önceliğin Covid-19’la mücadele olmasına rağmen, Yeşil Mutabakat kapsamındaki çalışmaların askıya alınmayacağını sinyalini vermiştir. Bilindiği üzere Yeşil Mutabakat, Covid-19 pandemisinin ortaya çıkmasından kısa bir süre önce kabul edilmiş bir çevre politikası aracıdır. Uygulamaya geçme aşamasında pandeminin olumsuz etkisi olacağı ve çalışmalarda aksama meydana geleceğine dair kaygılara

karşın, AB aktörlerinin verdiği mesajlar ve ekonominin normal seyrine dönmesi için yapılacak çalışmalara yeşil iyileşmeyi dahil etmek istemeleri önemlidir.

Covid-19'un ekonomi üzerinde yarattığı tahribatı azaltmak için AB tarafından pandeminin başlarında alınan tedbirler ekonominin işleyişine odaklanmış ve şokun ilk etkilerini minimize etmeyi amaçlamıştır. Bu bağlamda Covid-19'un ekonomik etkileri ile mücadelede üye devletlerin yapacağı destek ve yardımları düzenleyen Geçici Çerçeve³ AB Komisyonu tarafından 19 Mart 2020'de kabul edilmiştir (European Commission, 2020i). Aras (2020:229), 19 Mart 2020 tarihli Geçici Çerçeve kapsamında açıklanan devlet desteklerinde çevreye ilişkin herhangi bir düzenleme olmadığını belirtmiştir. Genel olarak bakıldığında Covid-19'la mücadele kapsamında yürütülen politika ve faaliyetlerin çevresel ve iklimsel duyarlılıklarının üye devletlerin inisiyatifine bırakıldığını vurgulamıştır (Aras, 2020:230). Bununla birlikte gerek Geçici Çerçeve'de yapılan değişikliklerle gerekse atılan diğer adımlarla birlikte zaman içinde çevre ve iklim değişikliği konusu ele alınmaya başlanmıştır.

26 Mart 2020'de online olarak toplanan AB Liderler Zirvesi'nin üyeleri yaptıkları ortak açıklamada Covid-19'la mücadelenin aciliyet teşkil ettiğini bununla birlikte *«yeşil geçişi ve dijital dönüşümü entegre ederek ve krizden tüm dersleri alarak toplumlarımızın ve ekonomilerimizin normal işleyişine ve sürdürülebilir büyümeye geri dönmek için gerekli önlemleri hazırlamaya başlamalıyız.»* vurgusunu yapmışlardır. AB Liderler Zirvesi, Avrupa Komisyonu ve Avrupa Konseyi'ni bu hususları içeren kapsamlı bir eylem planı ve yol haritası hazırlamaya davet etmiştir (European Council, 2020). Covid-19'un ekonomi üzerinde yarattığı olumsuzlukları gidermek için atılacak adımlara yeşil geçiş ve dijital dönüşümün dahil edilmesi, AB Liderler Zirvesi tarafından bir politika tercihi olarak ortaya konmuştur.

9 Nisan 2020'de AB üyesi 10 ülkenin⁴ (Avusturya, Danimarka, Finlandiya, İtalya, Letonya, Lüksemburg, Hollanda, Portekiz, İspanya ve İsveç) çevre bakanı, kamuoyuyla paylaştıkları bildiriye yeşil iyileşme çağrısı yapmışlardır. Bu metinde, AB'nin çevre ve iklim konusundaki uluslararası yükümlülüklerde liderlik yapmasına şu sözlerle vurgu yapılmıştır: *«Dünyaya ve vatandaşlarımıza, AB'nin içinde bulunduğumuz zor zamanlarda bile örnek teşkil edeceğine ve iklim tarafsızlığına ve Paris Anlaşması'nın yerine getirilmesine öncülük edeceğine dair güçlü bir siyasi sinyal göndermemiz gerekiyor.»* Ayrıca çevre bakanları imzacı oldukları bildiriyle, Avrupa Komisyonu'nun yeşil geçiş ve dijital dönüşümü kapsayan kurtarma planını hazırlarken Avrupa Yeşil Mutabakatı'nı çerçeve olarak kullanması çağrısında bulunmuşlardır (Climate Home News, 2020).

15 Nisan 2020'de, Covid-19 sürecinde serbest dolaşıma yönelik kısıtlamaların üye ülkeler arasında koordinasyon ve dayanışma içinde ortak çerçevede ele alınması gerektiğini ilk kez ifade eden bir metin olan, "Avrupa Ortak Yol Haritası" yayınlanmıştır (Uygun, 2021:78). Bu metin, Covid-19'la mücadele kapsamında alınan kısıtlama tedbirlerinin aşamalı olarak kaldırılmasına yönelik bir kılavuz niteliğine sahiptir. Sonuç bölümünde kısıtlama tedbirlerini başarılı bir şekilde koordine etmenin aynı zamanda AB'nin ekonomik bakımdan toparlanmasını da olumlu yönde etkileyeceği belirtilerek, ekonominin bu süreçten çıkmasına yönelik

³ 2020 yılında dört kez (3 Nisan, 8 Mayıs, 29 Haziran, 13 Ekim), 2021'de ise iki kez (28 Ocak, 18 Kasım) olmak üzere toplam altı kere değişikliğe uğramıştır. Yapılan değişikliklerle birlikte 30 Haziran 2022'ye kadar uygulamada kalacaktır (European Commission, 2022m).

⁴ 10 Nisan 2020'de Fransa, 11 Nisan 2020'de Almanya ve Yunanistan, 20 Kasım 2020'de Slovakya, İrlanda, Slovenya ve Malta çevre bakanları bu bildiriye imzacı olarak katılmışlardır (Climate Home News, 2020).

planlamaya yeşil ve dijital geçişin entegre edilmesi gerektiği vurgulanmıştır (European Commission, 2020h).

21 Nisan 2020’de “daha dayanıklı, sürdürülebilir ve adil bir Avrupa’ya doğru” alt başlığıyla açıklanan Toparlanma için Bir Yol Haritası, ekonomik toparlanmanın merkezine dijital dönüşümle birlikte yeşil geçişi koymuştur. Döngüsel ekonomi ve temiz teknolojilerin istihdam yaratıcı ve büyümeyi harekete geçirici etkilerine vurgu yaparak, Avrupa Yeşil Mutabakatı’nın “*kapsayıcı ve sürdürülebilir bir büyüme stratejisi olarak elzem*” olacağı belirtilmiştir (European Commission, 2020c).

Avrupa Komisyonu, 26 Mart 2020 tarihli AB Liderler Zirvesi’nde hazırlanması talep edilen kurtarma planı önerisini 27 Mayıs 2020’de açıklamıştır. Bu plan, 500 milyar € hibe, 250 milyar € krediden oluşan toplam 750 milyar € (2018 fiyatlarıyla) finansman sağlayacak yeni bir iyileşme aracı olan Yeni Nesil AB’yi (NextGeneration-EU) ortaya koymuştur (European Commission, 2020g). Yeni Nesil AB ile Covid-19 pandemisinin yol açtığı ekonomik tahribatı giderirken aynı zamanda sürdürülebilir bir büyüme ve kalkınma hedeflenmektedir. Yeşil yatırımlar desteklenerek AB’nin iklim hedefine katkı sağlamak istenmektedir.

2. YENİ NESİL AB (NEXTGENERATION EU)

27 Mayıs 2020’de Avrupa Komisyonu tarafından Covid-19 döneminde sürdürülebilir ekonomik iyileşme için sunulan Yeni Nesil AB, bünyesinde barındırdığı iklim hedeflerine yönelik unsurları ile aynı zamanda AB çevre politikasının bir aracı olarak da değerlendirilebilir. Şekil 1’de Yeni Nesil AB kapsamında verilecek desteklerin dağılımı ve miktarı gösterilmiştir. En büyük pay 723,8 milyar € ile İyileşme ve Dayanıklılık Aracı’na aittir. Yeni Nesil AB bünyesinde oluşturulan yeni bir fon olan İyileşme ve Dayanıklılık Aracı, Yeni Nesil AB kapsamındaki fonların yaklaşık %90’ını oluşturmaktadır. Bu araç kapsamında AB üyesi ülkelere 385,8 milyar € kredi ve 338 milyar € hibe desteği verilebilecektir. Yeni Nesil AB kapsamında verilecek diğer destekler incelendiğinde RescEU⁵, Adil Geçiş Fonu⁶ (Just Transition Fund), Kırsal Kalkınma (European Agricultural Fund for Rural Development)⁷, InvestEU⁸, Ufuk Avrupa (Horizon Europe)⁹ gibi AB bünyesindeki bazı fon ve programlara da kaynak ayrıldığı görülmektedir. Ayrıca Covid-19’la mücadele kapsamında oluşturulan ReactEU¹⁰’ya 50,6 milyar € finansman sağlanmaktadır (European Commission, 2022i). Böylece İyileşme ve Dayanıklılık Aracı’ndan sonraki en büyük finansal destek ReactEU’ya verilmektedir. Ayrıca Yeni Nesil AB bünyesinde fiilen kullanılan ilk araç ReactEU olmuştur. AB üyesi 16 ülkeye ReactEU kapsamındaki ilk ödemeler 28 Haziran 2021’de yapılmıştır. ReactEU, Covid-19 kriziyle acil mücadelenin yanı sıra uzun dönemli iyileşmeye yönelik

⁵ RescEU, 2019’da Avrupa Sivil Savunma Mekanizması kapsamında oluşturulmuş bir afet risk yönetimi programıdır (European Commission, 2022ç).

⁶ 2021-2027 dönemi toplam bütçesi 19,32 milyar Euro olan Adil Geçiş Fonu, yeşil geçişten olumsuz etkilenen bölgeler için üye ülkelere finansal destek sağlamaktadır (European Commission, 2022f).

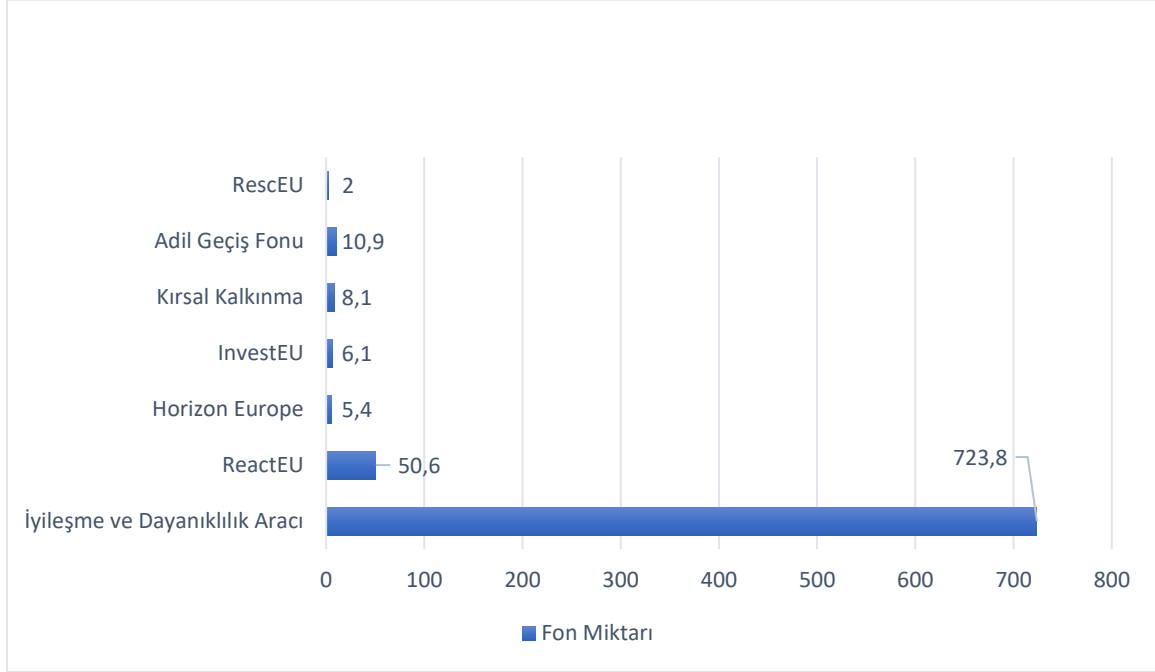
⁷ Ortak Tarım Politikası’nın bir aracı olan Avrupa Kırsal Kalkınma Tarım Fonu

⁸ Sürdürülebilir yatırımları destekleyen InvestEU programının 2021-2027 döneminde 372 milyar Euro’nun üzerinde yatırımı uyarması beklenmektedir (European Commission, 2022b).

⁹ AB’nin araştırma ve yenilik programı olan Ufuk Avrupa’nın bütçesinin %35’i iklim değişikliği için ayrılmıştır (European Commission, Directorate-General for Research and Innovation, 2021).

¹⁰ Recovery Assistance for Cohesion and the Territories of Europe (Uyum ve Avrupa Toprakları için Kurtarma Yardımı)

destekler de vermektedir. Bu bağlamda yeşil ve dijital geçiş kapsamındaki yatırım ve projelere finansman desteği sağlanmaktadır (European Commission, 2022g).

Şekil 1. NextGeneration EU Fon Dağılımı, Milyar Euro, Cari Fiyatlarla

Kaynak: (European Commission, 2022i)

NextGeneration EU'nun kilit parçası İyileşme ve Dayanıklılık Aracı üzerinde Aralık 2020'de, Avrupa Konseyi ve Avrupa Parlamentosu uzlaşmışlardır (Council of the European Union, 2020). EU 2021/241 sayılı Tüzük'le 19 Şubat 2021'de yürürlüğe giren İyileşme ve Dayanıklılık Aracı'ndan yararlanabilmek için üye ülkelerin Avrupa Komisyonu'na gerçekleştirmek istedikleri yatırım ve faaliyetlere ilişkin ulusal bir plan sunmaları ve bu planlarda yer alan harcamaların en az %37'sini yeşil geçişe, en az %20'sini ise dijital dönüşüme ayırma şartı bulunmaktadır. Ükelere ayrılacak tahsisat miktarları belirlenirken nüfus, kişi başına düşen gayri safi yurt içi hasılanın (GSYİH) tersi, AB ortalamasına (2015-2019) kıyasla son beş yıldaki ortalama işsizlik oranı, 2020'de reel GSYİH'deki düşüş, 2020 ve 2021'de reel GSYİH'deki düşüş rakamları dikkate alınarak hesaplamalar yapılmaktadır (Official Journal of the European Union, 2021a).

Tablo 1'de İyileştirme ve Dayanıklılık Aracı fonundan yararlanmak için sundukları ulusal planları AB tarafından onaylanan ülkeler gösterilmektedir. Ülkelerin sıralaması planların onaylanma tarihine göre yapılmıştır. Buna göre ulusal planı ilk onaylanan ülkeler Portekiz ve İspanya'dır. Avrupa Komisyonu'nun onayladığı son ulusal plan ise Polonya'ya aittir. AB üyesi 25 ülkenin ulusal planlarının onaylandığı görülmektedir. Bu tabloda yer almayan 2 ülke vardır: Hollanda ve Macaristan. Macaristan 12 Mayıs 2021'de ulusal planını sunmuş olmakla birlikte (European Commission, 2022j) henüz Avrupa Komisyonu tarafından bu plan onaylanmamıştır. Hollanda ise henüz bir ulusal plan sunmamıştır (European Commission, 2022i).

Tablo 1. İyileşme ve Dayanıklılık Aracı: Ulusal Planlar

ONAY TARİHİ	ÜLKE	HİBE Milyar €	KREDİ Milyar €	PAKET TOPLAMI Milyar €	YEŞİL İYİLEŞME
16.06.2021	Portekiz	13,9	2,7	16,6	%38
16.06.2021	İspanya	69,5	-	69,5	%40
17.06.2021	Yunanistan	17,8	12,7	30,5	%38
17.06.2021	Danimarka	1,5	-	1,5	%59
18.06.2021	Lüksemburg	0,93	-	0,93	%61
21.06.2021	Avusturya	3,5	-	3,5	%59
21.06.2021	Slovakya	6,3	-	6,3	%43
22.06.2021	Letonya	1,8	-	1,8	%38
22.06.2021	Almanya	25,6	-	25,6	%42
22.06.2021	İtalya	68,9	122,6	191,5	%37
23.06.2021	Fransa	39,4	-	39,4	%46
23.06.2021	Belçika	5,9	-	5,9	%50
01.07.2021	Slovenya	1,8	0,705	2,5	%42
02.07.2021	Litvanya	2,2	-	2,2	%38
08.07.2021	Hırvatistan	6,3	-	6,3	%40
08.07.2021	Güney Kıbrıs	1	0,2	1,2	%41
16.07.2021	İrlanda	0,989	-	0,989	%42
19.07.2021	Çekya	7	-	7	%42
16.09.2021	Malta	0,3164	-	0,3164	%54
27.09.2021	Romanya	14,2	14,9	29,2	%41
04.10.2021	Finlandiya	2,1	-	2,1	%50
05.10.2021	Estonya	0,9693	-	0,9693	%42
29.03.2022	İsveç	3,3	-	3,3	%44,4
07.04.2022	Bulgaristan	6,3	-	6,3	%59
01.06.2022	Polonya	23,9	11,5	35,4	%42,7

Kaynak: (European Commission, 2022i; European Commission, 2022j; European Commission, 2022l)

Tablo 1'deki veriler incelendiğinde İyileşme ve Dayanıklılık Aracı için kabul edilen ulusal planlar arasında yeşil iyileşmeye en yüksek pay ayıran ülkenin %61 ile Lüksemburg olduğu görülmektedir. Lüksemburg'u %59'luk oranla Danimarka, Avusturya ve Bulgaristan izlemektedir. En düşük oranlara sahip ülkeler ise İtalya (%37), Portekiz (%38), Yunanistan (%38), Letonya (%38) ve Litvanya'dır (%38). Onaylanan en yüksek destek miktarı, Covid-19 pandemisinden en çok etkilenen ülkelerden biri olan İtalya'ya ayrılmıştır (191,5 milyar €). En düşük destek ise Malta'ya (316,4 milyon €) aittir. Toplam 490,8 milyarlık destek onaylanmıştır. Bu rakam, İyileşme ve Dayanıklılık Aracı için ayrılan 723,8 milyar € fon miktarının yaklaşık %68'ini oluşturmaktadır.

Tablo 2'de ise İyileşme ve Dayanıklılık Aracı kapsamında fiilen yapılan ödemeler gösterilmiştir. Ulusal planı onaylanan ülkelere, verilecek toplam desteğin %13'üne kadar ön finansman ödemesi yapılabilmektedir (European Commission, 2022h:6). Tablo 2

incelendiğinde ulusal planları onaylanan 25 AB ülkesinden 22'sine ödeme yapıldığı görölmektedir. 2022 yılında ulusal planları onaylanan 3 ülkeye (İsveç, Bulgaristan, Polonya) ise henüz İyileşme ve Dayanıklılık Aracı kapsamında bir ödeme yapılmamıştır. İlk ön finansman ödemesi, 3 Ağustos 2021'de Portekiz, Lüksemburg ve Belçika'ya yapılırken, ilk ödeme ise 27 Aralık 2021'de İspanya'ya yapılmıştır. Bugüne kadar İyileşme ve Dayanıklılık Aracı kapsamında AB ülkelerine toplam 66,32 milyar € hibe, 33,37 milyon € kredi desteği verilmiştir (European Commission, 2022k).

Tablo 2. İyileşme ve Dayanıklılık Aracı Kapsamında Üye Ülkelere Yapılan Ödemeler

ÖDEME TARİHİ	ÜLKE	HİBE €	KREDİ €	ÖDEME TÜRÜ
03.08.2021	Portekiz	1.807.948.257	350.870.000	Ön finansman
03.08.2021	Lüksemburg	12.136.030	-	Ön finansman
03.08.2021	Belçika	770.113.932	-	Ön finansman
09.08.2021	Yunanistan	2.310.092.538	1.654.580.060	Ön finansman
13.08.2021	İtalya	8.954.466.787	15.938.235.352	Ön finansman
17.08.2021	İspanya	9.036.636.649	-	Ön finansman
17.08.2021	Litvanya	289.145.365	-	Ön finansman
19.08.2021	Fransa	5.117.881.402	-	Ön finansman
26.08.2021	Almanya	2.250.000.000	-	Ön finansman
02.09.2021	Danimarka	201.682.144	-	Ön finansman
09.09.2021	Güney Kıbrıs	130.772.986	26.041.600	Ön finansman
10.09.2021	Letonya	237.380.000	-	Ön finansman
17.09.2021	Slovenya	231.000.547	-	Ön finansman
28.09.2021	Çekya	914.640.681	-	Ön finansman
28.09.2021	Hırvatistan	818.406.049	-	Ön finansman
28.09.2021	Avusturya	449.981.847	-	Ön finansman
13.10.2021	Slovakya	822.716.227	-	Ön finansman
02.12.2021	Romanya	1.851.159.668	-	Ön finansman
17.12.2021	Malta	41.132.454	-	Ön finansman
17.12.2021	Estonya	126.008.898	-	Ön finansman
27.12.2021	İspanya	10.000.000.000	-	İlk ödeme
13.01.2022	Romanya	-	1.942.479.890	Ön finansman
21.01.2022	Finlandiya	271.094.341	-	Ön finansman
04.03.2022	Fransa	7.400.000.000	-	İlk ödeme
08.04.2022	Yunanistan	1.717.761.118	1.845.493.144	İlk ödeme
13.04.2022	İtalya	10.000.000.000	11.000.000.000	İlk ödeme
09.05.2022	Portekiz	553.441.000	609.000.000	İlk ödeme

Kaynak: (European Commission, 2022k)

3. COVID-19 DÖNEMİNDE AB ÇEVRE POLİTİKALARI: GENEL BİR BAKIŞ

Avrupa Birliği'nin 2020 yılında Covid-19 sonrası çevre politikasına ilişkin adımlarına bakıldığında ilk olarak 11 Mart tarihli Yeni Döngüsel Ekonomi Eylem Planı dikkat çekmektedir. İlk Döngüsel Ekonomi Eylem Planı, Avrupa Komisyonu tarafından Aralık 2015'te kabul edilmişti. Yeni Döngüsel Ekonomi Eylem Planı, Avrupa Yeşil Mutabakatı'nın yapıtaşlarından biridir. Döngüsel ekonomi süreçlerini ve sürdürülebilir tüketimi teşvik eden Eylem Planı çerçevesinde alınacak tedbirlerle, "daha az atık", "sürdürülebilir ürünler", döngüsel ekonomi alanında uluslararası arenada öncülük etmek hedeflenmektedir (European Commission, 2022c).

Uzun vadeli politika önceliklerine ilişkin hazırlık çalışmalarına devam eden Avrupa Komisyonu, AB'nin 2030 iklim hedefini arttırma konusunda 31 Mart 2020'de bir kamuoyu istişaresi başlatmıştır. Bu doğrultuda 31 Mart-23 Haziran 2020 arası dönemde AB'nin 2030 hedefine ilişkin online olarak kamuoyunun görüşleri alınmıştır (European Commission, 2020e). Avrupa Komisyonu, 20 Mayıs 2020'de Avrupa Yeşil Mutabakatı çalışmaları ile uyumlu iki tane strateji kabul etmiştir: 2030 AB Biyoçeşitlilik Stratejisi (European Commission, 2020f) ve Tarladan Sofraya Stratejisi (European Commission, 2020a). Biyoçeşitlilik Stratejisi'nde "*Covid-19 pandemisinin doğayı koruma ve restore etme ihtiyacını daha da acil hale getirdiği*" belirtilmiş, biyoçeşitliliği ve ekosistemleri korumanın ilerde ortaya çıkabilecek hastalıkların önlenmesinde anahtar bir role sahip olduğu vurgulanmıştır (European Commission, 2020f). Sürdürülebilir gıda sisteminin sağlık ve çevre için önemine vurgu yapan Tarladan Sofraya Stratejisi'nde sürdürülebilir gıda sistemi için 2023 yılında bir çerçeve yasa önerisi sunulacağı belirtilmiştir (European Commission, 2020a).

17 Eylül 2020'de Avrupa Komisyonu, 2030 yılına kadar emisyonlarda 1990 düzeyine göre en az %55'lik bir azalmayı içeren bir öneri sunmuştur (European Commission, 2020i). Avrupa'nın Covid-19 pandemisi ve ekonomik etkileri ile mücadeleye odaklandığı bu dönemde, Avrupa Komisyonu'ndan AB'nin 2030 emisyon hedefini yükseltecek bir öneri gelmesi dikkat çekicidir. Bu durum AB'nin 2050'de karbon nötr bir kıta olma hedefi konusundaki kararlılığını göstermektedir. Ayrıca Covid-19'un tekrar gündeme getirdiği yeşil iyileşme politikalarının da bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Komisyon'un 2030 yılına kadar emisyonlarda 1990 düzeyine göre en az %55'lik bir azalma hedefini de içeren Avrupa İklim Yasası üzerinde 21 Nisan 2021'de AB Parlamentosu ile uzlaşa sağlanmıştır (BBC, 2021; Council of the European Union, 2021). 9 Temmuz 2021'de Avrupa Birliği Resmi Gazetesi'nde yayınlanan Avrupa İklim Yasası, 29 Temmuz 2021'de yürürlüğe girmiştir (Official Journal of the European Union, 2021b).

Avrupa Komisyonu 14 Ekim 2020'de üç yeni strateji açıklamıştır: Yenileme Dalgası (Renovation Wave), Metan Stratejisi, Sürdürülebilirlik için Kimyasallar Stratejisi (European Commission, 2022a). Yenileme Dalgası ile 2030 yılına kadar binaların yıllık enerji yenileme oranını en az iki katına çıkarma hedefi konmuştur. Binalar, AB enerji tüketiminde %40 paya sahiptir. Ayrıca binalarda enerji verimliliğini arttırmak ve binaları daha yeşil hale getirmenin istihdam olanaklarını arttıracığı ve Covid-19 döneminde izlenen ekonomik iyileşme politikalarına katkı sağlayacağı vurgulanmıştır (European Commission, 2020b). 19 Kasım 2020'de ise enerji üretiminde yenilenebilir enerji kaynaklarının payını arttırmak amacıyla Açık

Deniz Yenilenebilir Enerji Stratejisi açıklanmıştır. Bu strateji ile açık deniz rüzgar kapasitesini 2030 itibariyle en az 60 GW, 2050’de ise 300 GW’ye yükseltme hedefi konmuştur (European Commission, 2020d).

2020 yılının sonundan itibaren Yeni Döngüsel Ekonomi Eylem Planı doğrultusunda mevzuata ilişkin çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. İlk olarak 10 Aralık 2020’de Avrupa Komisyonu sürdürülebilir pillere yönelik bir düzenleme değişikliği önermiştir. 28 Ekim 2021’de Avrupa Komisyonu, atıklardaki kalıcı organik kirleticilere ilişkin kuralları güncelleme önerisini kabul etmiştir (European Commission, 2022c). Bu güncelleme, insan sağlığı ve çevre için atıklardaki en tehlikeli kimyasallardan olan kalıcı organik kirleticilere ilişkin limitleri daraltmaktadır. Yapılan düzenleme aynı zamanda Sıfır Kirlilik Eylem Planı ve Sürdürülebilirlik için Kimyasallar Stratejisi’ne de katkıda bulunmaktadır (European Commission, 2021a).

2021 yılında Avrupa Yeşil Mutabakatı’na yönelik çalışmaların hız kazandığı görülmektedir. Avrupa İklim Yasası’nın yanı sıra bu konuda birçok eylem planı ve strateji kabul edilmiştir. Avrupa Komisyonu tarafından 24 Şubat 2021’de İklim Değişikliğine Uyum Konusunda Yeni AB Stratejisi, 25 Mart 2021’de organik tarımı teşvik etmeye yönelik Organik Eylem Planı, 12 Mayıs 2021’de Sıfır Kirlilik Eylem Planı, 17 Mayıs 2021’de Sürdürülebilir Mavi Ekonomi, 15 Aralık 2021’de ise Sürdürülebilir Karbon Döngüleri açıklanmıştır (European Commission, 2022a).

17 Kasım 2021’de Avrupa Komisyonu, toprakların korunması ve sürdürülebilir toprak kullanımını sağlamaya yönelik önlemler içeren 2030 için AB Toprak Stratejisi’nin yanı sıra ormansızlaşma ve atık yönetimi ile ilgili yeni düzenlemeler de kabul etmiştir. Ormansızlaşma ve orman bozulmasına yol açan ürünlerin kullanımını kısıtlayan yasal düzenleme ile sera gazı emisyonlarının ve biyoçeşitlilik kaybının azalması hedeflenmektedir. Avrupa Komisyonu, bir diğer düzenleme ile AB’nin atık ihracatına ilişkin daha katı kurallar ve sınırlamalar getiren değişiklik önerisinde bulunmuştur (European Commission, 2021b).

30 Mart 2022’de Avrupa Komisyonu, AB pazarındaki ürünlerin çevre dostu, enerji verimli ve sürdürülebilir olmasını sağlayacak yeni strateji ve düzenlemeler önermiştir. Bu düzenleme önerileri Avrupa Yeşil Mutabakatı ve Döngüsel Ekonomi Eylem Planı kapsamında yapılan çalışmalardandır. Daha çok ürünü kapsamına alan Sürdürülebilir Ürünler için Ekotasarım Tüzüğü, mevcut kural ve sınırlamaları genişleten bir düzenlemedir. Bu tüzük yürürlüğe girene kadarki geçiş süreci için “2022-2024 Ekotasarım ve Enerji Etiketleme Çalışma Planı” kabul edilmiştir. Ayrıca Sürdürülebilir ve Döngüsel Tekstiller için AB stratejisi kabul edilmiş ve yapı ürünlerinin daha dayanıklı ve geri dönüştürülebilir olmasını sağlamaya yönelik mevcut Yapı Ürünleri Tüzüğü’nde değişiklikler önerilmiştir (European Commission, 2022e). 5 Nisan 2022’de ise büyük sanayi tesisleri ve hayvan çiftliklerinden kaynaklanan emisyonları azaltmak için Endüstriyel Emisyonlar Direktifi’nde değişiklik önerisi sunulmuştur (European Commission, 2022d).

SONUÇ

Covid-19'un Avrupa'da yayılmaya başladığı ilk aylarda çevre politikasına ilişkin bazı tartışmalar yaşanmıştır. Aralık 2019'da açıklanan, 2050 yılında iklim nötr bir kıta olma hedefini taşıyan Avrupa Yeşil Mutabakatı'nın askıya alınmasına yönelik bazı öneriler ortaya atılmıştır. Covid-19'la mücadele ederken böylesine bir kriz ortamında çevresel hedef ve zorunluluklara uyulmaması yönünde bazı talepler dile getirilmiştir. Ancak AB aktörleri gerek kamuoyuna yaptıkları açıklamalar gerekse kabul ettikleri politika belgeleriyle bu konuda herhangi bir geri adım atılmayacağını sinyallerini vermiştir. Özellikle AB Liderler Zirvesi'nin 26 Mart 2020 tarihli toplantısı bu konuda açık bir mesaj taşımaktadır: Krizden gereken dersleri çıkararak, yeşil geçişi ve dijital dönüşümü bünyesinde barındıran ekonomik önlemler alınmalıdır. Benzer şekilde Nisan 2020'de AB çevre bakanları Avrupa Yeşil Mutabakatı'nın dikkate alınacağı yeşil iyileşme çağrısında bulunmuşlardır. Nisan ayı içinde açıklanan "Avrupa Ortak Yol Haritası" ve "Toparlanma için Bir Yol Haritası", ekonomik toparlanma için alınacak önlemlere yeşil geçişin dahil edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. AB'nin bu konudaki duruşunun sadece söylemde kalacağına ilişkin zaman zaman birtakım yorumlar yapılmış olsa da süreç içinde atılan adımlarla AB bu konuda kararlı olduğunu ve ekonomiye destek verirken çevresel yükümlülüklerden vazgeçilmeyeceğinin altını çizmiştir.

27 Mayıs 2020 tarihli Yeni Nesil AB kurtarma paketi, bünyesinde yeşil unsurlar taşıyacak şekilde tasarlanmıştır. Yeni Nesil AB'nin en yüksek finansal destek ayırdığı fon olan İyileşme ve Dayanıklılık Aracı'ndan faydalanabilmek için üye ülkelerin harcamalarının en az %37'sini yeşil iyileşmeye ayıracak şekilde planlaması gerekmektedir. AB ülkeleri arasında ulusal iyileşme ve dayanıklılık planlarında en yüksek yeşil iyileşme oranına sahip ülke %61 ile Lüksemburg'tur. 2021 yılında uygulamaya geçen İyileşme ve Dayanıklılık Aracı'ndan ülkelere verilecek toplam destek miktarının %68'i onaylanmıştır. 2021'de fiilen kaynak aktarımına başlanmış ve bugüne kadar üye ülkelere yapılan ödemeler bu kapsamda verilecek fon miktarının yaklaşık %14'ünü oluşturmuştur.

2020 yılından itibaren Avrupa Yeşil Mutabakatı kapsamında döngüsel ekonomi, sürdürülebilir ürünler, biyoçeşitlilik, doğal kaynakların korunması, sürdürülebilir gıda sistemi, binalarda enerji verimliliği, yenilenebilir enerji ve emisyonların azaltılmasına ilişkin birçok strateji kabul edilmiştir. Ayrıca atık ve kirleticilere ilişkin kural ve limitleri sıkılaştıran çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Pandemi döneminde çevre politikasına ilişkin atılan adımlar ve yapılan düzenlemeler genel olarak değerlendirildiğinde AB'nin çevre politikaları ve özellikle iklim değişikliği ile mücadelede uzun vadeli taahhütleri konusunda kararlı olduğu görülmektedir. Bu dönemde AB'nin iklim hedefini arttırması özellikle dikkat çekicidir. Sonuç olarak görülmektedir ki çevre politikası uygulamalarının askıya alınması ya da ertelenmesi yerine pandemi ile mücadelede çevresel kazanımları destekleyen bir politika anlayışı benimsenmiştir. Ekonomik toparlanmaya yönelik teşviklerde iklim konusundaki hedeflerle uyumlu bir politika izlenmek istenmiştir.

KAYNAKÇA

- Aras, M. (2020). Post-Covid-19 Sürecinde AB'nin "Çevre Döngüsü", *EURO Politika*, Covid-19 Sonrası Avrupa Birliği'nin Geleceği, C:4-S:2, 227-236.
- BBC (2021, 21 Nisan). Climate change: EU to cut CO2 emissions by 55% by 2030, <https://www.bbc.com/news/world-europe-56828383>, (Erişim tarihi:30.04.2022).
- Climate Home News (2020). European Green Deal must be central to a resilient recovery after Covid-19, <https://www.climatechangenews.com/2020/04/09/european-green-deal-must-central-resilient-recovery-covid-19/>, (Erişim tarihi: 30.04.2022).
- Council of the European Union (2020). Recovery and Resilience Facility: Council presidency and Parliament reach provisional agreement, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2020/12/18/recovery-and-resilience-facility-council-presidency-and-parliament-reach-provisional-agreement/>, (Erişim tarihi:02.05.2022).
- Council of the European Union (2021). Council adopts European climate law, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2021/06/28/council-adopts-european-climate-law/>, (Erişim tarihi:02.05.2022).
- Dang, H. H. ve Trinh, T. (2020). Does the Covid-19 Pandemic Improve Global Air Quality? New Cross-National Evidence on its Unintended Consequences. IZA Discussion Paper No. 13480, <https://ssrn.com/abstract=3654917>, (Erişim tarihi:20.04.2022).
- Erbach, Gregor (2020). Impact of the coronavirus crisis on climate action and the European Green Deal, European Parliamentary Research Service, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/649370/EPRS_BRI\(2020\)649370_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/649370/EPRS_BRI(2020)649370_EN.pdf), (Erişim tarihi:02.05.2022).
- European Commission (2020a). A Farm to Fork Strategy, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52020DC0381>, (Erişim tarihi:10.05.2022).
- European Commission (2020b) A Renovation Wave for Europe-greening our buildings, creating jobs, improving lives https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/eu_renovation_wave_strategy.pdf, (Erişim tarihi:10.05.2022).
- European Commission (2020c). A Roadmap For Recovery Towards a more resilient, sustainable and fair Europe, <https://www.consilium.europa.eu/media/43384/roadmap-for-recovery-final-21-04-2020.pdf> (Erişim tarihi: 02.05.2022).
- European Commission (2020d). Boosting Offshore Renewable Energy for a Climate Neutral Europe, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_2096, (Erişim tarihi:10.05.2022).
- European Commission (2020e). Daily News 31 / 03 / 2020, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/mex_20_566, (Erişim tarihi: 02.05.2022).

- European Commission. (2020f). EU Biodiversity Strategy for 2030, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1590574123338&uri=CELEX:52020DC0380>, (Erişim tarihi: 02.05.2022).
- European Commission (2020g). Europe's moment: Repair and Prepare for the Next Generation, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1590732521013&uri=COM:2020:456:FIN>, (Erişim tarihi:02.05.2022).
- European Commission (2020h). Joint European Roadmap towards lifting COVID-19 containment measures, https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/communication_-_a_european_roadmap_to_lifting_coronavirus_containment_measures_0.pdf, (Erişim tarihi: 02.05.2022).
- European Commission. (2020ı). State of the Union: Commission raises climate ambition and proposes 55% cut in emissions by 2030, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_1599, (Erişim tarihi: 02.05.2022).
- European Commission (2020i). Temporary Framework for State aid measures to support the economy in the current, https://ec.europa.eu/competition/state_aid/what_is_new/sa_covid19_temporary-framework.pdf, (Erişim tarihi:02.05.2022).
- European Commission (2021a). European Green Deal: Commission adopts new limits for some of the most harmful chemicals in waste, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_21_5552, (Erişim tarihi:10.05.2022).
- European Commission (2021b). European Green Deal: Commission adopts new proposals to stop deforestation, innovate sustainable waste management and make soils healthy for people, nature and climate, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_21_5916, (Erişim tarihi:10.05.2022).
- European Commission (2022a). A European Green Deal, https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en, (Erişim tarihi:02.05.2022).
- European Commission (2022b). About InvestEU, https://investeu.europa.eu/about-investeu_en, (Erişim tarihi:12.05.2022).
- European Commission (2022c). Circular economy action plan, https://ec.europa.eu/environment/strategy/circular-economy-action-plan_en, (Erişim tarihi: 10.05.2022).
- European Commission (2022ç). European Civil Protection and Humanitarian Aid Operations, https://civil-protection-humanitarian-aid.ec.europa.eu/what/civil-protection/resceu_en, (Erişim tarihi:12.05.2022).

- European Commission (2022d). Green Deal: Modernising EU industrial emissions rules to steer large industry in long-term green transition, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_2238, (Erişim tarihi:10.05.2022).
- European Commission, (2022e). Green Deal: New proposals to make sustainable products the norm and boost Europe's resource independence, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_2013, (Erişim tarihi:10.05.2022).
- European Commission (2022f). Just Transition Fund, https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/find-funding/eu-funding-programmes/just-transition-fund_en, (Erişim tarihi:12.05.2022).
- European Commission (2022g). REACT-EU Fostering crisis repair and resilience, <https://cohesiondata.ec.europa.eu/stories/s/REACT-EU-Fostering-crisis-repair-and-resilience/26d9-dqzy/>, (Erişim tarihi:10.05.2022).
- European Commission (2022h). Recovery and Resilience Facility Annual Report, https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/com_2022_75_1_en.pdf, (Erişim tarihi:10.05.2022).
- European Commission (2022i). Recovery Plan for Europe, https://ec.europa.eu/info/strategy/recovery-plan-europe_en, (Erişim tarihi:10.05.2022).
- European Commission (2022i), The Recovery and Resilience Facility, https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/recovery-coronavirus/recovery-and-resilience-facility_en, (Erişim tarihi:01.06.2022).
- European Commission (2022j). The Recovery and Resilience Scoreboard: Country Overview, https://ec.europa.eu/economy_finance/recovery-and-resilience-scoreboard/country_overview.html?lang=en, (Erişim tarihi:01.06.2022).
- European Commission (2022k). The Recovery and Resilience Scoreboard: Disbursements, https://ec.europa.eu/economy_finance/recovery-and-resilience-scoreboard/disbursements.html?lang=en, (Erişim tarihi:20.05.2022).
- European Commission (2022l), The Recovery and Resilience Scoreboard: Timeline, https://ec.europa.eu/economy_finance/recovery-and-resilience-scoreboard/timeline.html?lang=en, (Erişim tarihi:01.06.2022).
- European Commission (2022m). The State Aid Temporary Framework, https://ec.europa.eu/competition-policy/state-aid/coronavirus/temporary-framework_en, (Erişim tarihi:02.05.2022).
- European Commission, Directorate-General for Research and Innovation (2021). *Horizon Europe, budget : Horizon Europe - the most ambitious EU research & innovation programme ever*, Publications Office, <https://data.europa.eu/doi/10.2777/202859>

- European Council (2020). Joint statement of the Members of the European Council, <https://www.consilium.europa.eu/media/43076/26-vc-euco-statement-en.pdf>, (Erişim tarihi: 02.05.2022).
- Fadare, O.O ve Okoffo E.D. (2020). Covid-19 face masks: A potential source of microplastic fibers in the environment. *Science of the Total Environment*. Vol. 737, 140279, 1-4.
- Official Journal of the European Union (2021a). Regulation (EU) 2021/241 of The European Parliament and of The Council of 12 February 2021 establishing the Recovery and Resilience Facility, L57, 18 Şubat, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32021R0241>, (Erişim tarihi:10.05.2022).
- Official Journal of the European Union (2021b). Regulation (EU) 2021/1119 of the European Parliament and of the Council of 30 June 2021 establishing the framework for achieving climate neutrality and amending Regulations (EC) No 401/2009 and (EU) 2018/1999 ('European Climate Law'), L243, Vol.64, 9 Temmuz, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L_.2021.243.01.0001.01.ENG&toc=OJ%3AL%3A2021%3A243%3ATOC, (Erişim tarihi:10.05.2022).
- Parashar, N. ve Hait,S. (2021). Plastics in the time of COVID-19 pandemic: Protector or polluter?, *Science of The Total Environment*, Vol.759, 144274, 1-15, <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2020.144274>.
- Prata J.C., Silva A.L.P., Walker T.R., Duarte A.C ve Rocha-Santos T. (2020). COVID-19 Pandemic Repercussions on the Use and Management of Plastics. *Environmental Science and Technology*. 54(13):7760-7765. doi: 10.1021/acs.est.0c02178.
- Sicard , P., De Marco, A., Agathokleous, E., Feng,Z., Xu, X., Paoletti, E., Diéguez Rodriguez, J.J. ve Calatayud, V. (2020). Amplified ozone pollution in cities during the COVID-19 lockdown, *Science Of The Total Environment*. Vol.735 139542, 1-10, <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2020.139542>
- Sikarwar, A. ve Rani, R. (2021). Assessing the Immediate Effect of Covid-19 Lockdown on Air Quality: A Case Study of Delhi, India. *Journal of Environmental Geography*. 13. 27-33. Doi:10.2478/jengeo-2020-0009.
- Silva, A.L.P., Prata, J.C., Walker, T.R., Duarte, A.C., Ouyang, W., Barcelò, D. ve Rocha-Santos, T. (2021). Increased plastic pollution due to COVID-19 pandemic: Challenges and recommendations, *Chemical Engineering Journal*, Vol 405, 126683, 1-9, <https://doi.org/10.1016/j.cej.2020.126683>.
- Simon, F. (2020, 19 Mart). Green Deal facing delays due to coronavirus, EU admits, <https://www.euractiv.com/section/energy-environment/news/green-deal-facing-delays-due-to-coronavirus-eu-admits/>, (Erişim tarihi: 30.04.2022).
- Uygun, A. G. (2021). Avrupa Birliği Dayanışması: Kriz Dönemlerinde Normatif ve Kavramsal Bir Değerlendirme, *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi*, 4(2), 68-85, DOI: 10.51763/uid.1008353.

- Zambrano-Monserrate ve Ruano, M.A. (2020). Has air quality improved in Ecuador during the COVID-19 pandemic? A parametric analysis. *Air Quality, Atmosphere & Health* 13:929–938, <https://doi.org/10.1007/s11869-020-00866-y>.
- Zangari, S., T. Hill, D., T. Charette, A. ve Mirowsky, J.E. (2020). Air quality changes in New York City during the COVID-19 pandemic, *Science of the Total Environment*, Vol. 742, 140496, 1-6, <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2020.140496>.